

УДК 94 (477.74)-058.244 "1920"

О. Г. Шишко

КАМПАНІЯ ПОХОДУ НА КУРКУЛЯ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У 1920 р.: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті на основі широкого кола джерел, зокрема матеріалів з архівів СБУ, досліджено причини та наслідки антиселянської політики більшовицької влади у 1920 р. На прикладі Одеської губернії показано, що стратегічною метою влади було намагання перенести соціальну революцію на село з її примусом до переходу селян до колективного обробітку землі, що мало супроводжуватися ліквідацією господарств заможної частини селянства. Тактичне завдання влади полягало у примусовому вилученні у селян збіжжя за допомогою чисельних збройних формувань та каральних органів для забезпечення продовольством робітників та червоноармійців. Всі ці заходи влади викликали опір селянства, для придушення якого вона використовувала широкий спектр методів терору та залякування.

Ключові слова: продрозкладка, куркуль, ОГНК, комуна, терор.

У лютому 1920 р. Одеська губернія була окупована військами "червоної" 14-ї армії. Для селян це означало, що вони в черговий раз отримали можливість знову повернути собі поділену поміщицьку землю. Але згідно з декретом "Про землю" за селянами закріплювалося лише "право користування землею". Отже, справжніми господарями землі з правом її купівлі-продажу, передачі у спадщину вони не ставали. Більше того, їхнє право мати індивідуальне господарство, право утворювати кооперативи не відповідало аграрній частині більшовицької доктрини. Вже навесні 1920 р. комуністична влада знову почала переконувати селян "у великій користі від суспільного обробітку землі". Тоді це були лише заклики, а восени 1920 р. перехід до колективного обробітку землі у комунах був проголошений на рівні державної політики із застосуванням як методів агітації, так і примусу разом з каральними заходами. Так само методи переконання змінилися на політику терору у плані забезпечення основних принципів продовольчої політики, яка полягала у державній заготівлі збіжжя за твердими цінами та примусовій продрозкладці. Ці заходи комуністичної влади зустріли опір, в тому числі збройний, з боку значної частини селянства, що, в свою чергу, призвело до насичення України великою кількістю спеціальних збройних формувань, які покликані були разом з надзвичайними комісіями та іншими каральними органами як придушувати селянські повстання, так і забезпечувати втілення в життя аграрної політики РКП(б) та її маріонетки КП(б)У. Вже в той час така політика РКП(б)-КП(б)У щодо селянства України отримала визначення війни на внутрішньому фронті. Сучасну Україну ще чекає тривалий процес вирішення земельного питання, адже земля продовжує бути вилученою з ринкових відносин. Такий стан речей став наслідком існування економічної моделі в УРСР, коли селяни були позбавлені права власності на землю. Тому дослідження періоду української історії, коли селянські господарства насильницькими методами були позбавлені можливості свого природного розвитку, у тому числі завдяки кооперації, має як наукове, так і практичне значення.

Радянська історіографія, висвітлюючи та обґрунтовуючи необхідність боротьби з куркульством [1], змушена була маніпулювати фактами для демонстрації успішного втілення в життя ленінської аграрної політики. Прикладом таких маніпуляцій можуть слугувати праці М. Бугая [2], О. Алексєєнка [3], Ю. Терещенка [4], у яких примусове вилучення у селян збіжжя за допомогою різних методів насильства та значне невиконання планів продрозкладки (на чому, звичайно, не наголошувалось) трактувалось, зокрема, як "зростання свідомості селянства, розуміння ним свого обов'язку перед Радянською державою" [4, с. 84]. Вже на завершальному етапі свого існування ця історіографія, продовжуючи вбачати основною причиною поширення в Україні "політичного бандитизму" наявність сильних позицій куркульства, яке не бажало миритися з перемогою пролетарської революції і породженими нею економічними та соціальними змінами на селі, почала визнавала "помилки, які були допущені у проведенні аграрної політики на Україні, зокрема, форсоване будівництво радгоспів і комун" [5, с. 228].

Українська історіографія кардинально змінила підходи до трактування аграрної політики більшовиків та її наслідків. В. Верстюк, який у радянський час з цієї проблематики накопичив значний фактичний матеріал [6], зробив висновок про те, що в Україні в 1920 р. політика "воєнного комунізму" набула найбільш жорстоких форм [7, с. 588]. Саме ця політика, на його переконання, стала головною причиною громадянської війни, а не навпаки [7, с. 568]. Досліджуючи у своїй праці проблему репресій проти селянства, В. Ченцов наголосив, що головною причиною виникнення повстанського руху в Україні був "протест селян проти реальної політики радянської влади" [8, с. 181]. Висновок про всенародний характер селянського повстанського руху зробила Г. Турченко [9, с. 285]. О. Ганжа наголошувала на тому, що основним противником режиму, який декларував себе як "робітничо-селянський", стало саме селянство, яке складало більшість населення [10, с. 132]. Ю. Котляр у своїй працях навів конкретні приклади селянських повстань на Одещині [11].

Одеська губернія посідала особливе місце у планах більшовицьких керівників, про що вони неодноразово наголошували. Це стосувалося як планів виконання продрозкладки, створення комун для спільного обробітку землі, так і боротьби з куркульством, за термінологією того часу, яке становило понад 30% від загальної кількості селян. Особливо велика частка заможних селян була серед німців-колоністів. В той же час ці аспекти лише фрагментарно висвітлено у вказаних вище дослідженнях. Тому метою цієї публікації є аналіз причин та наслідків розгортання жорсткого протистояння між селянством, яке

відмовлялось добровільно й задарма віддавати вирощену ним продукцію, створювати комуни та артілі для колективного обробітку землі тощо, та більшовицькою владою з її збройними формуваннями та каральними органами, яка наполегливо намагалась перебудувати життя на селі на комуністичний лад.

В Одесі активне обговорення декрету "Про землю", який було прийнято 5 лютого 1920 р. Всеукраїнським ревкомом [12], відбулося у березні під час роботи з'їзду представників 32-х волосних ревкомів Одеського повіту. У резолюції цього з'їзду наголошувалось, що цей закон в загальних рисах задовольняє селянство, але пропозиція повітового земельного відділу "про сприяння організації комунальних господарств не відповідає вимогам моменту" [13]. Матеріали цього з'їзду є показовими у тому плані, що демонструють ставлення більшовиків на цей час до вирішення продовольчого питання. У виступі губерньського продовольчого комісара Інденбаума прозвучало запевнення, що влада не буде звертатися до збройної сили, до залучення робітничих продовольчих загонів, що вона буде діяти "через свідоме селянство, через групи робітників, які поїдуть на село не зі зброєю, а зі своєю робітничою психологією" [14].

Скоріше за все, це було продиктовано не добрими намірами, а обмеженістю військово-політичних можливостей у більшовицької влади на Півдні України навесні – на початку літа 1920 р. [9, с. 284]. Хоча станом на 1 травня у Військах внутрішньої охорони республіки (ВОХР) перебувало понад 140 тис. осіб, у Київському секторі ВОХР, куди входила й Одеська губернія, у квітні нараховувалось всього 2 800 осіб. З цих 140 тис. осіб за органами надзвичайних комісій було закріплено біля 23-х тисяч [5, с. 80].

В Одесі формування окремого батальйону при Одеській губерньській надзвичайній комісії (ОГНК) розпочалося 13 квітня [15, арк. 35]. Вже 16 квітня колегія ОГНК отримала наказ 610/с воєнної ради ВОХР, згідно якого цей батальйон переходив у повне адміністративне та господарське розпорядження штабу 63-ї бригади ВОХР. Оперативне підпорядкування батальйону залишалося за головою ОГНК [15, арк. 48 зв.]. Вже у червні цей батальйон було перейменовано у 316-й окремий стрілецький батальйон ВОХР [16]. Власне сама ОГНК в цей час ще потерпала від нестачі кадрів, до її складу було зараховано разом з усім їхнім майном всіх надзвичайників районної транспортної надзвичайної комісії (РТНК), які прибули на чолі з Соколовим з Москви [15, арк. 65 зв.].

Але цих сил було недостатньо для того, щоб взяти під повний контроль всю територію губернії. Причому такий стан справ був характерним для всієї України. Тому начальник тилу Південно-Західного фронту Ф. Держинський у доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 24 червня 1920 р. обґрунтовував необхідність направлення до України "для її заспокоєння та вирішення продовольчого питання відповідно до планів Наркомпроду РСФРР" додатково до наявних уже в Україні 38 батальйонів, які до того ж були не повністю укомплектовані, ще 69 батальйонів військ ВОХР з 12 штабами бригад, кавалерійської дивізії та 6-ти батарей (24 гармати). З цієї кількості військ у кожній губернії мало перебувати 11 батальйонів для боротьби з бандитизмом, укріплення влади, вилучення зброї тощо, два батальйони для продовольчої роботи, один кавалерійський полк та одна напівбатарея. Крім цього, кожна губерньська НК повинна була мати свій особливий батальйон [16, арк. 2-23в.]. Згадка Ф. Держинським у цій записці про плани Наркомпроду РСФРР стала свідченням того, що запевнення влади про те, що жоден пуд українського збіжжя не буде відправлятися до Росії не відповідали дійсності.

Ця реальна збройна сила, на переконання начальника тилу, була потрібна щоб "приборкати чисельних "батьків", отаманів, ватажків та просто бандитів, які звикли дивитись на будь-яку владу як на тимчасову, минущу, а тому прагнули до постійної відмови від будь-яких державних зобов'язань". Цей висновок Ф. Держинського ґрунтувався на тій реальній обстановці, яка панувала по всій Україні, в тому числі й в Одеській губернії. Протягом травня-червня відчувалось наростання невдоволення політикою радянської влади, про яке політичний відділ штабу Південно-Західного фронту регулярно повідомляв РНК України та ЦК КП(б)У.

Так, у зведенні політвідділу від 17 травня про стан справ у Ананьївському повіті вказувалось, що у селах Свято-Троїцьке, Михайлівка, Липецьке, Любашівка, Ясичівка спостерігається сильний петлюрівський рух, відкрито живуть організатори петлюрівських повстань, які влаштовують мітинги. У зведеннях від 26 та 28 червня вже вказувалось, що у повіті панує контрреволюційний настрій, зокрема, у містечку Валоцулівка ставлення населення до радянської влади неприязне, на мобілізацію воно не йде, хлібну розкладку не виконує, у селі Конаркіновці з'явилась банда 20-25 осіб. Зведення з Балтського повіту відзначалися своєю лаконічністю: "виконкому немає, селяни поголовно озброєнні, для проведення хлібної розкладки зроблено мало, цукор продається до Румунії" [17, арк. 37-40].

Що стосується власне продрозкладки, то у цих зведеннях відмічалось, що все ж таки якась частина її виконувалась. Справді, частина селян готова була віддати якусь частку свого врожаю, але проведенню мобілізації більша їх частина чинила запеклий опір. У тому ж Ананьївському повіті у деяких волостях мобілізація була повністю зірвана, військові загони там зустрічали з вилами і косами, вже мобілізовані розбігалися. Х. Раковський нарікав, що Україна виконувала план мобілізації лише на 25% [18].

Відповіддю на таку поведінку селян та на такий стан речей у повітах губернії стало засідання 13 червня колегії ОГНК у складі Л. Заковського та Нефьодова, на якому було розглянуто 13 справ та прийнято рішення про розстріл 17-ти осіб. За результатами засідання Тираспольському секретному підвідділу було доручено виконати вирок щодо 10-ти осіб, які були обвинувачені у грабунках та набігах біля Тирасполя. Ананьївський секретний підвідділ мав стратити П. Невського за участь у повстанні проти радянської влади, О. Петченка за його службу у Тютюнника, П. Баранова за службу у Петлюри та знущаннях над червоноармійцями, В. Паярелі за побиття червоноармійців у 1919 р., яким було винесено смертний вирок, але яким вдалося втекти, Г. Жукова за причетність до Денікінської контррозвідки та видачі комуністів. Вознесенському секретному підвідділу було доручено розстріляти "вірних служак Петлюри та добровольців" С.

Твардовського та В. Карачевського-Вовка за участь у підпільній польсько-петлюрівській організації. Ще чотири особи у цій справі були ув'язнені до одеського концтабору [19, арк. 1-3.].

Це засідання колегії ОГНК відбулось саме в перший день проведення продовольчого тижня. На початку червня всі радянські органи УСРР отримали бойове завдання "утворити достатній продовольчий запас, який би забезпечив безтурботне існування Радянської Республіки до завершення робіт з реалізації нового врожаю". Цей наказ було підписано головою РНК Х. Раковським, членом РВР Південно-Західного фронту Р. Берзіним, секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором, наркомом продовольства М. Володимирським, тобто всіма основними гілками більшовицької влади, у зв'язку з тим, що підписанти чітко розуміли, про що й наголошували у документі, що "створення цього великого запасу у 5,5 млн пуд. збіжжя створить для Радянської влади велику напругу, але без цього запасу Радянській Україні доведеться пережити дуже важкі місяці з їх неминучими негативними явищами на ще більший термін, що призведе до політичних, економічних та воєнних наслідків" [20]. До виконання цього завдання мали бути обов'язково залучені губернські воєнні комісари, а оперативні зведення про виконання продовольчої роботи мало здійснюватися через штаб фронту. Цей наказ засвідчив, що норма декрету "Про хлібну розкладку" від 26 лютого 1920 р., згідно якої в Україні станом на 1 липня мало бути зібрано 160 млн. пуд. збіжжя, з яких 16,95 млн. пуд. у Одеській губернії, не виконувалась [21, с. 17]. Продовольчі органи Одеської губернії станом на початок червня зібрали лише 269 850 пуд. збіжжя [22]. Тому влада змушена була прийняти рішення про утворення "урізаного продовольчого запасу" у 5,5 млн. пуд. протягом червня.

Сьомого червня в Одесі відбувся спільний пленум Одеської ради робітничих та червоноармійських депутатів, ради профспілок та фабрично-заводських комітетів. Одним з найважливіших питань порядку дня пленуму стало обговорення продовольчого питання. Доповідь члена губвиконкому І. Клименка засвідчила, що час закликів до селян минув, тепер вони повинні були зрозуміти, що проведення розкладки це державна повинність, це закон, і свідоме невиконання цього закону буде каратися. Особливий наголос було зроблено на адресу куркулів, які мали відчувати, що невиконання розкладки буде каратися силою. Також І. Клименко детально проаналізував "Організаційну інструкцію з проведення продовольчого тижня", яка була напередодні опублікована у пресі.

У цій інструкції мова йшла про утворення губкомісії, яка мала надіслати до кожного повіту своїх уповноважених, які там мали утворити такі ж комісії та надіслати вже уповноважених до кожної волості. Всі ці комісії та уповноважені мали проводити у кожній волості мітинги, наслідком яких мало бути виконання продрозкладки. Для "червоних волостей", тобто тих, які виконують продрозкладку, передбачалося направлення максимальної кількості промислових товарів. Але у зв'язку з тим, що товарів було дуже мало, та, передбачаючи несприйняття цих заходів селянами, інструкція містила норму про занесення волостей до "чорних дошок" з наступним інформуванням воєнно-продовольчих нарад для вжиття заходів воєнного характеру. Більше того, всі мобілізовані на продовольчу роботу за будь-яке неточне виконання розпоряджень комісії мали каратися воєнними законами. Віднині продоргани переводились на воєнний стан як за методами роботи, так і за відповідальністю [23].

Отже, на початку літа більшовицька влада чітко усвідомлювала, що без використання збройної сили, без застосування насильства забезпечити продовольством населення міст та бійців Червоної армії практично не можливо. Хоча, в цей час ще продовжували звучати заклики до селянства проявити свідомість, особливо у час загрози польського наступу, але воєнничі нотки вже почали переважати.

Але не тільки заклики до проявлення свідомості не мали значного впливу на селян, вони ще мало звертали увагу на погрози, що робітничі продзагони будуть "твердою революційною рукою виривати хліб із хижих лап куркуля-петлюрівця, який ховає цей хліб для багатія-спекулянта". Вся суворість революційного часу не могла змусити "чорні волості" перейти до "червоних". Тому влада продовжила термін проведення продтижня до 25 червня. Причому звертає на себе увагу той факт, що перелік чи то "чорних", чи то "червоних" волостей стосувався лише Одеського повіту. До інших повітів влада не змогла добратися. Тому Одеська губернія виконання планів продтижня провалила, зокрема, Велико-Буяликська, Курисово-Покровська, Северинівська та Фестерівська волості Одеського повіту так і залишились у списку "чорних" волостей [24]. Крім цього, вже на початку проведення продовольчого тижня влада зіткнулася з саботажем частини депутатів Одеської ради робітничих та червоноармійських депутатів, які були мобілізовані для продроботи. П'ятдесят осіб зі 160 мобілізованих не з'явилися до збірних пунктів, не дивлячись на погрози про покарання.

Одеський губревком після детального ознайомлення з результатами проведення продовольчого тижня спромігся лише на відправлення до повітів "у порядку бойового завдання" телеграфного розпорядження з вимогою повного виконання розкладки у найближчий час [25]. Ще одним свідченням провальності завершення походу за продовольством стало зізнання наркома продовольства М. Володимиrowa, який прибув до Одеси, про те, що Одеська губернія, так само як і Катеринославська та Харківська, "дуже погано" виконали план продрозкладки [26].

Але виявилось, відповідно до заяв губревкому та наркома продовольства, що продовольчий тиждень і не міг негайно дати повної кількості збіжжя, відповідно до розкладки. Натомість було зроблено щось інше, було покинчено з теоретичними розмовами про продовольчу політику і це дало поштовх пролетаріату до безпосередніх практичних кроків. Цими практичними кроками мав стати повний розгром куркульства, що "тепер стало зрозуміло як для робітників з продзагонів, так і для іншої пролетарської маси". Нарком, зокрема, заявив, що на зміну кампанії "продовольчого тижня" мала прийти постійна робота на селі продовольчих агентів у кількості чотирьох тисяч "найкращих, найчесніших, випробуваних" робітників з усієї України, в т. ч. 500 робітників з Одеси. Ці агенти мали взаємодіяти з політичними та воєнними органами, для вжиття ними рішучих заходів для придушення куркульського руху.

Але у зв'язку з тим, що наближався час збору нового врожаю, влада зробила відносну паузу у вилученні збіжжя у селян та наступу на куркульство, щоб уже у серпні взятися за вирішення продовольчого питання "з усією енергією і наполегливістю, що є характерними рисами боротьби пролетаріату". Новий наступ на селянство отримав назву "походу на куркуля", якому передувала потужна організаційна та пропагандистська кампанія [27].

Дев'ятнадцятого серпня з Одеси було відправлено перший робітничий продовольчий загін, наступного дня вирушило ще декілька десятків загонів. Всі ці загони спрямовувались у першу чергу у ті райони, які найгірше виконували розкладку. У Одеському повіті це була Северинівська волость, яка не виконала план розкладки ще за 1919 р., саме до неї й вирушив перший загін разом з військовим підрозділом, який там і залишився. У Северинівці щоденно почали проходити й виїзні сесії ревтрибуналу, які, згідно рішення губревкому, мали відбуватись у кожному повіті губернії.

Загальне керівництво кампанією "походу на куркуля" здійснював губревком, який своїм рішенням повіті поділив на дільниці, до яких входило не більше 5 волостей. На кожній дільниці було створено комендатуру, яка мала слідкувати за виконанням наказів центральної влади. Одночасно у повітах губернії було сформовано "трійки", які у своїй діяльності опиралися на підрозділи військ ВОХР та караульні батальйони, які були розподілені по губернії відповідно до передбачуваних загроз. Ця чисельна збройна сила покликана була забезпечити революційний порядок на селі, не допустити його порушення "шляхом провокації" [28]. Таким чином, від самого початку кампанії роботу було "поставлено на воєнну ногу" [29].

Завдяки діяльності "трійок" похвалювалося й "політичне життя", яке тривалий час було млявим у зв'язку з малою кількістю політпрацівників та збиранням врожаю. Інтенсивна робота "трійок" полягала у тому, що було "встановлено тісний зв'язок з волостями, проведено з'їзди комітетів незаможних селян (КНС), які мали посилити роботу "трійок", було розпущено всі куркульські правління кооперативів, яких замінили членами КНС, взято на облік товари кооперативів, до найбільш глухих кутків повіту кинуту літературу". Ця політична діяльність підсилювалася каральними органами, які зі свого боку почали арештовувати найбільш небезпечних куркулів, контрреволюціонерів, спекулянтів, дезертирів, які заважали проведенню розкладки. Поєднання всіх цих заходів дали перші результати: через декілька днів потягнулися з усього повіту до зсипних пунктів довгі обози зі збіжжям та іншими продуктами згідно продрозкладки. В той же час все ж таки деякі куркульські елементи не поспішали зі збиранням урожаю, сподіваючись, що "вислизнуть від уваги "трійки" [30]. Так виглядали перші підсумки влади про хід кампанії.

Щоб попередити поширення свавілля куркулів до кампанії не могла не долучитися ОГНК. Сімнадцятого серпня відбулось надзвичайне засідання колегії, у якому крім голови ОГНК М. Дейча та членів колегії Л. Заковського, К. Горіна, С. Іванова та Уральцева взяв участь секретар губбюро С. Ігулов [18, арк. 94]. Цього разу було порушено регламент і засідання тривало до 3-ї години ночі. На цьому засіданні було прийнято рішення про розстріл 28-ми осіб. Окрему групу серед них, зокрема, складали І. Авсеєнко, М. Алексєєв, Є. Гаращенко, А. Гончаренко, О. Браславський, які були обвинувачені "у піднятті повстання та керівництвом ним". Вирок було виконано у ніч на 20 серпня Вознесенським секретним підвідділом. Крім цих осіб було страчено Д. Бабича, який вів "злісну контрреволюційну агітацію серед селянства, якому він рекомендував не виконувати розкладки, не йти на мобілізацію і взагалі не підкорятися розпорядженням радянської влади". Тираспольським секретним підвідділом було виконано вирок стосовно М. Чорноморця за участь у повстанні й за видачу та побиття комуністів. Через два дні відбулось чергове засідання колегії ОГНК, на якому було прийнято рішення про розстріл 20-ти осіб, більшість яких були обвинувачені "у бандитизмі", без уточнення у чому саме полягав цей бандитизм. Скоріше за все почав працювати репресивний конвеєр, який і мав змусити селян виконувати продрозкладку.

За підсумками перших десяти днів проведення кампанії походу на куркуля президія Одеського губбюро звітувала до ЦК КП(б)У про те, що кампанія проходить "досить успішно", її результати "пречудові", багато волостей Одеського повіту навіть виконали розкладку у розмірі вище встановленого. Таким же оптимістичним виглядав звіт губбюро до ЦК КП(б)У й за першу половину вересня, у якому зазначалося, що кампанія походу на куркуля набрала повних обертів, що станом на 15 вересня на зсипні пункти було завезено понад 2 млн. пуд. збіжжя. У той же час у цьому звіті наголошувалося, що Одеський повіт першим на 100% виконав план розкладки, а от в інших повітах кампанія лише починалася. Губбюро таку ситуацію пояснювало тим, що віддаленість від центру не дозволяла в цих повітах встановити повний контроль губернських органів влади [31, арк. 46, 49].

Ці перші звіти партійних функціонерів продемонстрували їх бажання прикрасити дійсність. Важко пояснити, якими мотивами вони керувались. Адже ще у травні вищі урядові та партійні органи вимагали надавати достовірну інформацію про хід виконання продрозкладки, "про суворе взяття на облік всіх тих сіл і волостей, у яких є сильне куркульське засилля і на яких має бути зосереджена увага Радянської влади" [32]. Так само у періодичних виданнях в одному й тому ж номері могла бути інформація про здобутки кампанії походу на куркуля й одночасно друкуватися матеріал, який подавав реальний стан речей та який демонстрував якими зусиллями вдавалося досягати результату.

Зокрема, у Одеському повіті станом на 27 серпня було зібрано 479,424 пуд. збіжжя із плану ще на травень та червень у 924 тис. пуд. "Трійка" повіту визнавала, що агітація продзагонів не дала бажаного результату. Тому було заарештовано 270 осіб, які були обвинувачені у контрреволюції. Їхні справи почала розглядати виїзна сесія Ревтрибуналу, але члени КНС відмовлялись давати свідчення через страх помсти, тому робота цього органу виявилась неефективною. Відтак "трійкою" було прийняте рішення залишити на розгляд Ревтрибуналу 5-10 важливих справ відвертих спекулянтів, бандитів і контрреволюціонерів, а інші справи відправляти до ОГНК, яка не переймалася збиранням доказів.

Одну з таких важливих справ "виїзна сесія Одеського губревтрибуналу у с. Северинівка у складі голови Шендеровського, членів Матвеева та Зіневича" розглядала 15 вересня. На судовому засіданні було розглянуто справу щодо обвинувачення жителів села Капаклівка М. Капаклі (48 років) та С. Щєпака (26 років) у контрреволюції. Беручи до уваги, що "Щєпак був активним помічником Ставро, що він арештовував, бив та видавав всіх радянських працівників, що в момент повстання йому було доручено командувати загоном, на чолі якого він і проводив всі арешти, що Капаклі, як куркуль, брав участь у повстанні, вимагав розстрілу голови виконкому Дмитрієнка, Ревтрибунал, керуючись революційним пролетарським сумлінням та соціалістичною правосвідомістю виніс вирок С. Щєпака розстріляти, а М. Капаклі ув'язнити до концтабору на 5 років" [33, арк. 174].

Для боротьби з дезертирством та вилученням зброї у Придністровському районі "трійка" вирішила взяти заручників. В той же час заручників сіл Ратмирів, Стара і Нова Шампола після звернення волревкому Северинівки було звільнено, у зв'язку з виконанням розкладки та переведенням сіл із "чорних" у "червоні" [30]. Цей газетний звіт про засідання "трійки" Одеського повіту якраз і засвідчив реальний стан справ на фронті боротьби з "куркульством".

У звітах губбюро до ЦК КП(б)У за період з 20 серпня до 15 вересня особливий акцент було зроблено саме на реакцію "куркуля" на цю кампанію. Зокрема, наголошувалось, що майже повсюди натиск на куркуля відбувається безболісно, що він "зтероризований і без будь якого спротиву віддає свої хлібні й земельні надлишки, а також реманент". Лише у Одеському та Вознесенському повітах були спроби до куркульських виступів, але вони були негайно придушені військовими загонами. Також особливий наголос було зроблено на тому, що навіть у найменш благонадійних Первомайському та Балтському повітах влада не наштотхнувшись на збройні куркульські виступи. Але при цьому була зроблена ремарка про те, що у цих частинах губернії ще помітні петлюрівські настрої і там ще "гуляють залишки розгромлених банд Заболотного з братією, але вони серйозної небезпеки не мають" [31, арк. 49].

До цього "тероризування" куркулів, звичайно, долучилася й ОГНК. Для боротьби зі "всіма контрреволюційними і бандитськими елементами" ОГНК організувала у повітах свої секретні підвідділи, які отримали завдання "ліквідувати роботу цих антидержавних елементів". При цьому справи цих "елементів" підвідділи повинні були пересилати до Одеси, де колегія ОГНК мала їх розглядати та виносити свої вирoki [34].

Так, 18 вересня колегія ОГНК розглянула 12-ть справ Вознесенського та 9-ть справ Первомайського секретних підвідділів. Після розгляду цих справ було прийнято рішення про розстріл 11-ти осіб: Й. Погонцева було обвинувачено у бандитизмі та службі у контррозвідці, О. Швеця – у бандитизмі та злочині за посадою, В. Лехтмана, І. Меньяйленка та М. Каретного – у бандитизмі, Л. Ярошевського – у незаконному зберіганні зброї та вбивстві червоноармійця, К. Клименка, Л. Басенка та М. Каменчука – у бандитизмі, Т. Дерев'яги та О. Чинарьова – у контрреволюції та бандитизмі [19, арк. 133-137].

Більш детальна інформація про Т. Дерев'ягу знаходиться у матеріалах його персональної архівно-слідчої справи. Тимофій Дерев'яга (21 рік) мешкав у містечку Колосково Первомайського повіту та належав до родини, яка займалася хліборобством. Під час допиту він повідомив, що був вільним козаком у загоні свого брата Івана (24 роки), а той був ад'ютантом у отамана С. Заболотного. Покази свідка також підтверджують факт служби І. Дерев'яги "у петлюрівській банді". У заключенні, яке склав уповноважений з боротьби з бандитизмом ОГНК, ця інформація доповнювалася відомостями про те, що Т. Дерев'яга у загоні С. Заболотного служив у 1919 р., тоді ж брав участь у вбивстві Петровського та роззброєнні загону Краснова. У 1920 р. також встиг побувати "у лісі". Тому уповноважений ОГНК виніс вирок про те, що "Дерев'яга дійсно є контрреволюціонер та бандит, який намагається всіма силами підірвати радянську владу" та запропонував зі всією суворістю революційного часу застосувати найвищу міру покарання. Колегія ОГНК цю пропозицію підтримала. Також колегія вирішила конфіскувати все майно у батьків, залишивши згідно норми (крім брата Івана у Тимофія були ще неповнолітні один брат та чотири сестри), та передати КНС. У 1994 р. прокуратурою Одеської області було прийнято рішення про реабілітацію Т. Дерев'яги [35].

Не дивлячись на такі каральні заходи, ситуація у губернії з кожним днем ставала все більш напруженою. Про це засвідчили наступні звіти Одеського губбюро. Радикально від попередніх відрізнявся такий звіт за період з 15 вересня до 1 жовтня, який було відправлено до ЦК КП(б)У 8 жовтня. У цьому звіті не було жодного слова про хід кампанії. Навпаки мова йшла про реорганізацію продовольчих органів, про призначення нового керівництва цієї організації, тому що попередня робота цієї структури "не відповідала суровим вимогам моменту". Іншими словами, робота щодо постачання й розподілу продовольства серед населення міста була визнана вкрай незадовільною [31, арк. 53].

Чим це було викликано, стає зрозумілим з наступного звіту Одеського губбюро, який охоплював період з 1 до 25 жовтня. Звіт відразу починався з констатації того факту, що "загальний стан у губернії за цей період значно погіршився, завдяки бандитизму, який почав розвиватися у губернії". Особливо сильно були охоплені "бандитизмом" Балтський та Первомайський повіти, де "оперували декілька банд". Для ліквідації цих "банд", за офіційною термінологією комуністичної влади, з Одеси було направлено значні військові сили. Причиною того, що ці повіти стали "ареною бандитських виступів", губбюро називало незавершеність процесу розшарування села, наявність великої кількості зброї у селян тощо. Про хибність власне політики примусового вилучення вирощеного врожаю у селян й мови для них не могло бути. В той же час губбюро надсидало заспокоїливі пасажі про свої успіхи в проведенні кампанії натиску на куркуля, які "привели до оздоровлення Одеського, Вознесенського, Тираспольського й частково Ананьївського повітів, дали чудові результати як у політичному, так і у продовольчому питанні" [31, арк. 55].

Про те, що “в центрі” не довіряли такій інформації засвідчив наказ Центрального Управління Надзвичайної Комісії (ЦУНК) при Раднаркомі України від 27 вересня видало наказ, у якому зобов'язувало голів губНК та начальників РТНК “під час складання інформповідомлення звертати увагу: на схему, яка в першу чергу має подавати політичний стан губернії загалом та кожного повіту окремо; на стан та роботу інших політичних партій; вимагати від Політбюро не стільки повідомлень про бандитизм, а політичний стан повіту з обов'язковою вказівкою конкретних даних про настрої селян і робітників, їх ставлення до Радянської влади, стан червоноармійських частин і поширення дезертирства, ступінь продуктивності радянських установ” [36, арк. 116-117].

У публічній площині найбільш яскраво про погіршення ситуації на просторах України засвідчило звернення голови РНК УСРР та члена РВР Південно-Західного фронту Х. Раковського, яке було ним підписане 12 вересня. Це звернення розпочиналось з констатації того факту, що одночасно з боротьбою із зовнішнім ворогом першочерговою задачею державного значення стала боротьба з бандитизмом. У зв'язку з таким станом речей Х. Раковський наказував оголосити поза законом як усіх ватажків банд, так і всіх тих, хто брав участь у бандах. Покаранню та військовій блокаді також підлягали села, які надавали сприяння бандитам. Такими карами, зокрема, мали бути: “а) контрибуція продуктами; б) грошова контрибуція; в) конфіскація майна куркулів; г) обстріл поселень і д) їх повне знищення” [37, с. 37-38].

Найбільш влучною реакцією на такі акти більшовицької влади є слова Г. Турченко: “Читаючи ці та подібні документи, складається враження, що їх складали не керівники держави, а не зовсім психічно урівноважені командири окупаційної армії” [9, с. 283].

Отже, не довіряючи місцевій владі, знаючи про не зовсім достовірні відомості, які надає ця влада, керівництво УСРР почало об'їжджати українські губернії для отримання об'єктивної інформації та стимуляції місцевої влади до активізації роботи щодо виконання продрозкладки. Візит до Одеси був пов'язаний ще й з тим, що планове завдання у 17 млн. пуд. збіжжя відповідно до нового закону “Про хлібну розкладку” від 24 серпня 1920 р. було збільшено до 23 млн. пуд., з виконанням 25% її обсягу до 1 листопада, а його повне виконання мало завершитись 15 липня 1921 р. [38, с. 686].

Як і попередній декрет цей закон зобов'язував сільське населення “під страхом найсуворішої відповідальності здати державним продовольчим органам за встановленими твердими цінами 160 млн. пуд. збіжжя відповідно до погубернської розкладки”. Перед місцевою одеською владою було поставлено завдання до 25 жовтня зібрати 5 млн. пуд. збіжжя, в той час як станом на 20 вересня в Одеській губернії було зібрано чи то 2, чи то 3 млн. пуд., під час своїх виступів Х. Раковський називав то одну, то іншу цифру [18]. Це маніпулювання цифрами було пов'язане з тим, що влада в одному випадку посилювалась на результати виконання продрозкладки з лютого 1920 р., в іншому, – з початку “походу на куркуля”.

Перед радянською історіографією стояло непросте завдання висвітлювати успіхи “комуністичного будівництва”, вказуючи на незначні труднощі цього процесу. Особливо заплутаною виглядає ситуація з висвітленням підсумків кампанії походу на куркуля. Так, зокрема, у праці М. Бугая стверджувалось, що Одеському губревкому вдалось “на основі класового принципу, опираючись на робітників (47 загонів), у вересні-жовтні 1920 р. організувати збір біля 55 млн пуд. збіжжя” [2, с. 196]. При цьому він зробив посилання на працю О. Алексеєнка, у якій мова йшла про те, що “тільки у Одеській губернії за період з 15 вересня до 15 жовтня 1920 р. було заготовлено біля 5,5 млн пуд. збіжжя, 10 тис. голів великої рогатої худоби (ВРХ), 5 тис. овець, 9 тис. свиней” [3, с. 177]. Це можна було б списати на помилку під час друку, але, скоріше за все, для М. Бугая така підміна фактів, можливо, була потрібна для того, щоб узгодити їх з відомостями про те, що “у середині лютого 1920 р. Ленін вказав Українському ревкому на те, щоб він взяв помірковану продрозкладку у 158 млн. пуд.”. До всього у праці того ж О. Алексеєнка вказувалось на те, що “за період із вересня до грудня 1920 р. по Україні було зібрано біля 30 млн. пуд. збіжжя, що у 6 разів більше, ніж було зібрано за весь 1919 р. Це дозволило забезпечити хлібом фронтовиків, а також робітників і службовців міст України, Росії”. Тут навики з цієї цитати видно, що О. Алексеєно робить порівняння з 1919 р. і не наводить показник плану продрозкладки для України на 1920 р. Не кажучи вже про те, що ні Росія, і в першу чергу Москва і Петроград, ні українські міста хлібом якраз і не були забезпечені.

Маніпуляції з підсумками цієї кампанії почалися ще у 1920 р. У виданні “Советское строительство”, яке десятки років зберігалось з поміткою “без дозволу не видавати”, було вміщено таблицю з інформацією про фактичне та процентне виконання розкладки за період з 1 вересня до 1 грудня 1920 р. у повітах та всій губернії [39, с. 24].

Найменування продуктів	Збіжжя (у пудах)		
	Планувалося згідно з розкладкою	Виконання розкладки	% виконання
Одеський	4 125 100	2 119 636	51,3
Тираспольський	4 630 000	530 058	11,4
Ананьївський	3 560 000	1 287 592	36,1
Вознесенський	4 581 610	826 370	18,3
Балтський	1 770 000	153 544	8,9
Первомайський	2 260 000	258 785	11,4
Очаківський район	429 106	429 106	-
Возн. повіт	93 285	93 285	-
Одеська губернія	21 449 001	5 703 376	26,5

Таблиця демонструє показник плану розкладки вже у 21,5 млн. пуд. збіжжя та фактичне її виконання у 5,7 млн. пуд., що загалом відповідало нормі закону від 24 серпня. Але показник у 26,5% виконання плану розкладки вказує на те, що відбулись на нові зміни у термінах його виконання цього плану. Отже, спільною постановою РНК і ЦК КП(б)У продовольчий фронт було оголошено бойовим, відповідно термін виконання всіх 100% розкладки наказом РНК України було перенесено на 15 лютого 1921 р. Таке рішення було продиктоване катастрофічним становищем із продовольчим забезпеченням Росії, куди почали вивозити левову частку вилученої у селян продукції.

Щоб виконати цей наказ та постанову Опродкомгубу всі продоргани губернії було оголошено на особливому продовольчому стані. Результатом таких зусиль одеської влади стало вилучення у селян у грудні 1 437 627 пуд. збіжжя (33% від плану), у січні – 1 813 364 (41,5% від плану). Врешті решт, станом на 15 лютого було зібрано 11 770 792 пуд. збіжжя, або 55%. Таким чином, сама влада змушена була визнати неможливість, або скоріше неспроможність, виконати план розкладки. Більше того, з недобраних 8 млн. пуд. збіжжя, вона прийняла рішення зібрати хоча б 3 млн. Але і цим планам не судилося бути виконаними, станом на 1 вересня 1921 р. було зібрано 826 929 пуд. збіжжя, або 27,5% [40, с. 25].

До наведеної вище таблиці з видання “Советское строительство” було вміщено аналітичний матеріал, у якому, зокрема, як і в червні, наголошувалось, що “розкладка, хоча і виконана не повністю, але все таки виправдала покладені на неї сподівання” [39, с. 23]. Іншими словами мова йшла про те, що внаслідок боротьби “із куркульським засиллям” з її експропріацією реманенту та інших засобів виробництва створювалися умови для “добровільної колективізації нівельованих селянських господарств”. Відповідно, губерньська партійна конференція черговим ударним завданням ставила організацію великого сільськогосподарського виробництва, яку “необхідно провести всюди і до кінця” [41]. Такими вбачалися основні наслідки проведення кампанії походу на куркуля у час, коли більшовики святкували 3-ю річницю “Жовтневої революції”. Той факт, що на кінець жовтня у губернії було засіяно 217 тис. десятин, що складало 31,4% площі 1916 р. і 41,8% площі 1920 р. влада пояснювала засухою та ранніми морозами. Причому засів полів у комунах та артілях, який до всього відбувався за участі червоноармійців, складав незначний відсоток [42, с. 2]. Так, скажімо, у Одеському повіті станом на середину жовтня було засіяно 21 265 десятин, з них “комунально” – 1 406 десятин [43].

Отже, селяни так і не сприйняли ідеї “державної комуни” з її колективізацією сільського господарства, до переходу до якої їх закликав Г. Петровський на початку вересня 1920 р. Вони не хотіли бути рівними, адже ця рівність передбачала перехід “до організації колективного господарства”, вони ніяк не хотіли відмовлятися від того, “щоб не вважати землю своєю, не вважати її продукти своїми”. Навпаки, Г. Петровський вбачав у цьому “наше лихо” [44, с. 88-89].

Щоразу приймаючи нові рішення про плани виконання продрозкладки, влада основну вину за їх невиконання покладала на куркулів, постійно закликаючи до боротьби з ними, аж до повної їх ліквідації. Зокрема, у резолюції першого Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян крім необхідності організації колективного обробітку землі, зрівняльного поділу земель зазначалося, що “куркульське господарство має бути ліквідовано так само, як і поміщицьке, а земля у куркуля вся повинна бути відібрана, його будинок використаний для громадських потреб, а сам куркуль повинен бути вигнаний із села, як поміщик був вигнаний із свого маєтку” [45, с. 78].

Природно, що такі наміри та дії влади зустрічали спротив селянства, який сама ж влада пов'язувала із наростанням процесів радянської села, яке “в особі своїх куркульських елементів реагувало таким чином на перебудову села на соціалістичний лад”. Причому чим більшим був тиск на селянство, тим активніше воно брало участь у повстанському русі. Ці висновки, знову ж таки, влади впливали з динаміки зростання селянських повстань: у серпні їх було 17, у вересні – 32, у жовтні – 49. Причому найбільше повстань було у Балтському повіті – 36, який тільки на 9% виконав план розкладки [39, с. 22-23]. До речі, у цьому повіті були цілі волості, де не було радянської влади. Але й існування ревкомівської влади, яка була сформована після ліквідації виконкомів, не змінило ситуацію на селі. Хоча влада стала “формально революційною, але фактично вона була безсилою, розхлябаною”. Як тільки той чи інший голова ревкому чи КНС, волості чи села, з власної ініціативи, починав проявляти цю ініціативу, то його відразу ліквідовували, чим пояснюються “чисельні жертви із числа наших працівників” [42, с. 3]. О. Ганжа наголошувала, що наприкінці 1920 р. повстанці тримали під своїм контролем практично всю сільську місцевість [10, с. 129].

Цей один з небагатьох аналіз стану справ у селі самої влади найбільш повно відображає реальну картину, з якої видно, що за таких обставин говорити про виконання розкладки не доводилось. Влада багато говорила про розшарування села, про залучення незаможних селян до виконання продрозкладки, але все це залишалось на рівні розмов і сподівань. Тільки використання збройної сили давало можливість відбирати у селян якусь кількість збіжжя. Скажімо, доки 63-тя Московська бригада ВОХР перебувала у Ананьївському повіті там селяни ще звозили збіжжя, к тільки ця бригада перебралася до сусіднього Балтського повіту, селяни Ананьївського припинили віддавати своє збіжжя.

За жовтень було зібрано найбільшу кількість збіжжя, 2 631 420 пуд., що спричинило й найбільшу кількість повстань. У відповідь ОГНК посилила терор проти селянства. Сьомого жовтня колегія ОГНК у складі М. Дейча, М. Віхмана та Л. Заковського продовжила розгляд справ Первомайського секретного підвідділу. За результатами цього розгляду було прийнято рішення про розстріл 10-ти осіб. За обвинувачення у бандитизмі та контрреволюції було страчено І. Лукича (26 років), Я. Томашевського (28 років), М. Бобка (31 рік), за просто бандитизм – К. Олійника (49 років), І. Бабичука (28 років), Гітлю Рейзман (37 років), за спекуляцію медикаментами – І. Аронсона (36 років), за хабарництво – Г. Мінчука (38 років), за агітацію проти радянської влади та погроми – А. Білецького (78 років), за утримання притуку розпусти та

продажу самогону – Рейзу Сироту (65 років). Сім осіб було ув'язнено до концтабору, серед них був К. Зубко (47 років), “куркуль, який проник до радянської влади та дискредитував її”. Всього на засіданні колегії цього дня було розглянуто 34 справи та прийнято рішення про розстріл 39-ти осіб [19, арк. 166зв.-168зв.].

Вісімнадцятого жовтня настала черга розгляду колегією ОГНК у складі М. Дейча, М. Віхмана, Л. Заковського, К. Горіна та М. Адорова справ Тираспольського секретного підвідділу. Цього дня було розглянуто 13 справ та прийнято рішення про розстріл 13 осіб, який і було доручено здійснити цьому підвідділу. Одинадцять з цих осіб були обвинувачені у контрреволюції, яка для К. та Г. Храмових (20 та 24 роки), Є. Зозіна (33 роки) полягала у тому, що вони брали участь у повстаннях та розстрілах комуністів; для А. Вишнякова (54 роки) – у службі в каральному загоні та розстрілах комуністів; для М. Полиніна (50 років) – у службі в каральному загоні Мальченкова; для В. Перчеклея (40 років) – в участі у повстанні проти радянської влади; для М. Бердана (24 роки) – у зберіганні зброї та бандитизмі, який проявився у нальотах; для Я. Горшкова (25 років) – у бандитизмі, який проявився у вбивствах, грабунках, нальотах; для М. Черкасова (56 років) – у переховуванні кулемета, 3-х гвинтівків, 10 тисяч набоїв, денікінської літератури та крадіжці у повітпарткомі; для М. Краснопольського (26 років) – у переховуванні за підробленими документами. Виною Х. та Ц. Авербухів (33 та 38 років) була злісна спекуляція та переховування соди, бринзи та цукру [19, арк. 189-192].

У цьому переліку був й Н. Орлов, про контрреволюційну діяльність якого більш детально розповідає його архівно-слідча справа. Н. Орлов (29 років) був мешканцем с. Плоске Тираспольського повіту, хліборобом, який володів 3-ма десятинами землі. У справі містяться два коротких протоколи допитів обвинуваченого та протокол допиту свідка. З цих матеріалів постає картина розстрілу у цьому селі у 1919 р. 18 комуністів “бандою Казакова” (у травні 1919 р., під час повстання Н. Григор'єва, 1-й селянський полк, яким командував Казаков, підняв повстання проти радянської влади, вирвався з Одеси і вирушив у напрямку м. Ананьїв) [46, с. 171], під час якого Н. Орлов чи то брав участь у розстрілі, чи то добивав пораних, чи то з власної згоди, чи то з наказу Казакова. Шостого жовтня колегії Тираспольського секретного підвідділу прийняла рішення про розстріл Орлова, але “беручи до уваги його несвідомість та низький рівень розумового розвитку, а також його бідність, “трійка” вирішила замінити вищу міру покарання на ув'язнення до концтабору на 5 років”. Матеріали справи було передано до ОГНК, яка прийняла рішення про розстріл [47].

Двадцять першого жовтня знову надійшла черга розгляду справ Первомайського секретного підвідділу колегією ОГНК у складі М. Дейча, Л. Заковського, К. Горіна та М. Адорова. Цього дня колегія доручила підвідділу розстріляти 11-ть осіб та стільки ж було ув'язнено до концтабору. У ніч на 23 жовтня А. Матвєєнко (48 років) був позбавлений життя за те, що був “запеклим контрреволюціонером, відомим повстанцем, контррозвідником, бив комуністів”. Так само І. Кирпачук (42 роки), А. Кравцов (40 років), Є. Яремчук (49 років) були ворогами радянської влади, брали участь у повстанні, арештах, побитті та страхах комуністів. Відвертим ворогом радянської влади був Д. Гайдаров (40 років), який розстрілював комуністів, намагався відкупитися за 150 тис. рублів. Вина М. Барановського (19 років) була у тому, що він видавав комуністів, служив у контррозвідці та у петлюрівській банді. Бандитизм І. Дудника (25 років), Т. Бурбана (32 роки), Д. Бурбана (30 років) С. Лютостанського (26 років) полягав у тому, що вони були “запеклими петлюрівцями, отаманами петлюрівських куренів”. Такими були підстави для “правосудної” колегії ОГНК для прийняття рішення про вищу міру покарання для цих осіб [19, арк. 200-202].

Двадцять другого жовтня колегія ОГНК у складі М. Дейча, Л. Заковського, К. Горіна та М. Адорова розглянула шість справ, які були надіслані Ананьївським секретним підвідділом, та прийняла рішення 12 осіб розстріляти, трьох осіб відправити до концтабору, щодо 8-ми осіб розслідування продовжити. В. Русескул (28 років), Л. Шалар (58 років), М. Голтуренко (29 років), М. Свердлюк (29 років), Д. Арват (33 роки), З. Тютюрбек (61 рік), Р. Пісун (40 років), М. Гонца (20 років) були обвинувачені у тому, що активно виступали проти радянської влади та підірвали залізничні мости. Двох останніх було ув'язнено до концтабору на 5 років. Як контрреволюційних агітаторів, які переправляли офіцерів до Румунії було страчено у ніч на 25 жовтня С. та Д. Левізорів (37 та 50 років), Ф. Амброса (46 років), І. Рожку (36 років), А. Іоненко (34 роки). Останнім у цьому переліку був “злісний бандит” М. Соколенко (29 років) [19, арк. 203-204].

Протягом всього 1920 р. ОГНК виявляла та карала учасників антибільшовицького повстання 1919 р. у придністровських повітах Одеської губернії. Дев'ятого жовтня колегія ОГНК розглянула 20 справ, багато з яких нараховували по кілька або по декілька десятків осіб, та прийняла рішення про розстріл 67-ми осіб. Так, зокрема, у справі підпільної організації “Союз возрождения России” було заарештовано 39 осіб. Значну частку серед цих осіб складали німці-колоністи, вони ж могли бути одночасно й куркулями. Згідно матеріалів протоколу засідання колегії ОГНК організатором повстань у німецьких колоніях у 1919 р. був Людвік Шок, він же був членом партії правих есерів та членом підпільної організації повстанців-куркулів “Союз возрождения России”. Разом з ним було страчено Маргариту Шок (45 років), без оголошення будь-якого обвинувачення. Альвіну та Матильду Шок (16 та 13 років) було звільнено. Всього у цій справі було розстріляно у ніч на 11 жовтня 30 осіб, двох жінок було ув'язнено до концтабору на 5 років, сім осіб було звільнено [19, арк. 171-176].

Дев'ятнадцятого жовтня колегія ОГНК продовжила терор проти куркулів, у тому числі куркулів з числа німців-колоністів. Так, зокрема, у ніч на 21 жовтня за участь у повстанні та вбивстві начальника міліції Кунце було розстріляно К. Яуха (45 років), Я. Амана (45 років), Є. Вебера (22 роки), Х. Штейна (25 років), М. Габрієля (35 років). Як куркулі та активні учасники повстання були страчені Я. та Ф. Траутмани (19 та 56 років), вірогідно син та батько. Всього у цей день колегія прийняла рішення про розстріл 33 осіб [19, арк. 195-199].

Цей мартиролог імен зафіксовано у протоколах засідання колегії ОГНК. Проте найбільше жертв внутрішньої війни було безпосередньо у селах Одеської губернії. Так, зокрема, в Ананьївському повіті за три місяці 1920 р. (серпень-жовтень) було розстріляно 64 селянина. Під час придушення селянського повстання в районі ст. Мордарівка-Затишшя-Веселий Кут-Роздільна восени 1920 р. було вбито 106 осіб, 118 розстріляно, спалено, як каральний захід, село Гедеримівка [10, с. 138].

Сьомого листопада 1920 р. в Одесі вперше відбулись урочисті заходи з нагоди третьої річниці "Жовтневої Революції". Напередодні у газетах було надруковане повідомлення про те, що цього дня у місті будуть працювати всі громадські їдальні, для їх роботи мобілізовано всі необхідні ресурси і відповідно будуть приготовані "блюда з макаронів, які будуть подаватися разом з коров'ячим маслом". У цих повідомленнях містилася навіть інтрига, що можливо будуть подаватися блюда з м'ясом, якого робітники не бачили у їдальнях по декілька тижнів. Ця інформація засвідчила повний провал продовольчої політики як в Одеській губернії, так і на всіх просторах, де влада була захоплена більшовиками.

Таким чином, війну на внутрішньому фронті, яку більшовицька влада оголосила українському селянству, вона не виграла, але й миритися з поразкою не збиралася. Зрозумівши, що робітничі продзагони, навіть за підтримки збройних формувань, що комітети незаможних селян не спроможні виконати покладені на них функції більшовицькі керманічі прийняли рішення, не відмовляючись від цих структур, основний центр ваги перемістити на регулярні збройні формування, які вивільнились на врангелівському та на польському фронтах. Для селян це означало, що, відмовляючись від виконання продрозкладки, війну за хліб вони також не виграла. Попереду на них чекав рік виснажливої та кривавої боротьби, який, у свою чергу, змінивсь голодним роком. Селянський повстанський рух, який набув всенародного характеру, був покликаний до життя аграрною політикою РКП(б)-КП(б)У, яка й у 1921 в Україні залишилась незмінною. Примусове вилучення у селян збіжжя та інших продуктів, боротьба із заможними селянами для створення умов для переходу до колективного обробітку землі у комунах та артілях викликали у хліборобів природний спротив, задля придушення якого було задіяно весь спектр насильницьких методів, від індивідуального терору проти окремих селян та їх родин до масових каральних акцій.

Джерела та література

1. Кукушкин Ю. С. Сельские Советы и классовая борьба в деревне / Ю. С. Кукушкин. – М.: МГУ, 1968. – 294 с.; Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921-1923 рр. / О. О. Кучер. – Х.: Видавництво Харківського університету, 1971. – 171 с.
2. Бугай Н. Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы. 1918-1921 гг. / Н. Ф. Бугай. – М.: Наука, 1990. – 320 с.
3. Алексеев А. Г. Городские Советы Украинской ССР (1917-1920 гг.) / А. Г. Алексеев. – К.: Издательство Киевского университета, 1960. – 131 с.
4. Терещенко Ю. І. Політика "воєнного комунізму" / Ю. І. Терещенко // Український історичний журнал. – 1980. – № 10. – С. 75-85.
5. Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922) / Л. Н. Маймескулов, А. И. Рогожин, В. В. Сташис; Под ред. Н. М. Голушко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: "Основа", 1990. – 345 с.
6. Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы / В. Ф. Верстюк // Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории. Сб. научных трудов. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 102-172.
7. Історія українського селянства: Нариси в 2-х тт. Т. 1. – К.: Наукова думка, 2006. – 631 с.
8. Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – Тернопіль, 2000. – 481 с.
9. Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 324 с.
10. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. І. Ганжа. – К., 2000. – 208 с.
11. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917-1925) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв-Одеса: "ТОВ Від", 2003. – 194 с.; Котляр Ю. В. Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917-1931) / Ю. В. Котляр. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – 156 с.
12. Про землю (декрет) // Збірник Указонень та Розпоряджень Всеукраїнського Революційного Комітету. – Ч. 1. (26-го грудня 1919 – 10 лютого 1920 року). – Харків, 1922. – С. 14-16.
13. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 17 березня.
14. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 18 березня.
15. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБ України), ф. 6, оп. 3, спр. 282.
16. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 13 червня.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 317.
18. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 23 вересня.
19. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 283.
20. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 3 червня.
21. О хлебной разверстке (декрет) // Собрание Указонений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Уполномоченных РСФСР. – № 1 (20-29 февраля 1920 г.). – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УСРР, 1920. – С. 16-18.
22. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 7 листопада.
23. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 9 червня.
24. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 30 червня.

25. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 24 червня.
26. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 27 червня.
27. Див. детал.: Шишко Олександр. Кампанія походу на куркуля в Одеській губернії у 1920 році: організаційні, пропагандистські та репресивні витоки // Краєзнавство. – 2016. – № ½. – С. 123-133.
28. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету. – 1920. – 24 серпня.
29. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету і Губернського Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 7 жовтня.
30. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету. – 1920. – 31 серпня.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 252.
32. Вісти Одеського Губернського Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 19 травня.
33. Державний архів Одеської області, ф. Р.-73, оп. 1, спр. 56.
34. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету і Губернського Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 30 вересня.
35. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі архів УСБУ в Одеській області), спр. 27097-п, [Дерев'яга Т. Ф.].
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 192.
37. Советское строительство (Одесса). – 1920. – № 6.
38. О хлебной разверстке (закон) // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – № 23 (11-31 августа 1920 г.). – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. – С. 685-687.
39. Советское строительство (Одесса). – 1920. – № 7-8.
40. Советское строительство (Одесса). – 1921. – № 11.
41. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету і Губернського Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 10 листопада.
42. Советское строительство (Одесса). – 1921. – № 9.
43. Вісти Одеського Губернського Революційного Комітету і Губернського Загальноміського Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України. – 1920. – 31 жовтня.
44. Петровський Г. І. Вибрані статті і промови. Видання друге, доповнене. – К.: Політвидав України, 1978. – 434 с.
45. Комітети незаможних селян України (1920-1933): Збірник документів і матеріалів. – К., 1968.
46. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одесса в эпоху войн и революций. 1914-1920. Очерки / В. Файтельберг-Бланк, В. Савченко. – О.: Изд-во "Optimum", 2008.
47. Архів УСБУ в Одеській області, спр. 025412, [Орлов Н. Ф.].

Shishko O. The campaign against kurkuls in Odesa province in 1920: causes and effects

The article analyses a broad range of sources, in particular materials from the archives of SBU (the Security Service of Ukraine), to determine the causes and effects of anti-village policies of the Bolshevik authorities in 1920. The example of Odessa Province serves to show the strategic goal of the authorities to bring the social revolution to the village and to force peasants to cultivate the fields collectively, which should have been followed by liquidation of wealthy village households. The tactic goal of the authorities was to confiscate crops from the peasants with the help of numerous armed squads and punitive bodies in order to supply workers and soldiers with food. All these measures resulted in the spread of resistance movement in the village, combated by authorities with terror and intimidation.

Key words: *prodrazkladka, kurkul, OHNK, commune, terror.*